

KGB operatiivtöövihikud kui tõese teabe kandjad (kaasettekanne)

Minu huvi on piirdunud põhiliselt KGB likvideerimiseelsete aastatega. Sellest ajast on dokumente säilinud minimaalselt. Leedu Eriarhiivis Vilnuses säilitatakse mõnikümnet Leedu NSV KGB 1. (välisluure) osakonna operatiivtöötaja märkmikku, bloknooti, kausta, mis võiks koondada ühisnimetaja "töövihik" alla.

Kuna tegu on üleliidulise sõjaväelise organisatsiooniga ning lähtudes paremini säilinud aegade ja osakondade dokumentatsioonist, võib järeldada, et Leedu 1. osakonna operatiivtöövihikud sarnanesid nii Leedu näiteks 5. osakonna operatiivtöövihikutega kui ka Eesti NSV KGB osakondade operatiivtöövihikutega. Seetõttu aitavad Leedust leitud dokumendid mõista ka Eestis baseerunud organisatsiooni nii struktuuri kui funktsioneerimist laiemalt.

Seega on vaadeldav ajaline piir kaheksakümnendate aastate keskpaigast 1991. aastani. Viimane dateeritud dokument mida mina näinud olen, on 30. juuli 1991.a.

KGB oli äärmiselt bürokratlik organisatsioon. Iga toimingu või isiku kohta oli tingimata mitu kannet ja enamasti erinevates osakondades. Kogu tegevus oli rangelt reglementeeritud. Kaasa arvatud operatiivtöö.

Loomulikult ei tohtinud majast välja viia ühtegi paberit. Seetõttu oli igal operatiivtöötajal kuni osakonna ülemani välja kõige muu hulgas ka mustandite kirjutamise kaustikud. Neid oli erinevat liiki; lehed nummerdatud, antud ja võetud allkirja vastu ning hoitud sheifis. Hiljem kuulusid nad hävitamisele, kuid nagu Leedu näitel näeme, sageli õnneks ei hävitatud.

Teenistuslikke dokumente mitte ainult ei tohtinud hoonest välja viia, neid tohtis hävitadagi vaid ettenähtud korras ehk aktiga ning operatiivtöötaja võis teada ainult rangelt tema tööd puudutavaid materjale.

Enamlevinud mustandite kaustikuid nimetatigi “töövihikuteks” (rabotsaja tetrad). Mida need siis sisaldasid? Eelkõige iganädalast tööplaani, mille operatiivtöötaja ise koostas ning osakonna ülem kinnitas. Seal oli kirjas kogu agentuur (ühel operatiivtöötajal oli tavaliselt veidi üle kümne agendi ja usaldusisiku), sageli agendinimede järel ka isikuandmed ning konspiratiivkorterite aadressid. Plaanis oli ette nähtud kellega, millal ja kus kohtuda ning vahel ka mõni lahendamist vajav küsimus.

Tingimata olid kirjas juhtnöörid, kuidas täita KGB lõputut dokumentatsiooni: kaarte, ankeete, toimikuid. Näiteks koosnes agendi isiklik toimik 17 erinevast punktist/dokumendist.

Edasi sisaldasid töövihikud kõikvõimalike dokumentide mustandeid. Alates autoostu loa taotlusest ja lõpetades agentide ettekannetega. Viimaste puhul olid protseduurireeglid järgmised: agent, kellega operatiivtöötaja kohtus mitte harvem kui kord kahe nädala jooksul, esitas oma varjunimega allkirjastatud omakäelise ettekande operatiivtöötajale, kes siis selles leiduva vajaliku ümber kirjutas või trükkis vastavale blanketile. Operatiivtöötaja kirjutas ettekande juurde omapoolsed märkused ja kommentaarid agendile antud ülesande täitmise või täitmata jätmise kohta ning dokument köideti vastavasse toimikusse. Agendikäeline originaal ilmselt hävitati.

Range perioodilisusega toimusid KGB-sisesed loengud, mida siis töövihikutesse konspekteeriti. Neid nimetati “tshekisti õppusteks” (tshekistskaja utcoba). Loengute pidajad olid teiste osakondade töötajad, pealinna ülemused või hoopis kõrged parteitöötajad. Sageli loengupidaja nimi puudub. Näiteks teema “Juudi rahvusest isikute värbamise eripära” raames nimetas lektor juute iseloomustavateks eripärasusteks nende egotsentrismi, etnilist solidaarsust ning valmidust vastastikuseks abiks. 1987.a. aprillis peetud loengust saame teada, et Vilniuses kasutatakse iga päev “vahendit NN” (naruzhnoje nabljudenje) - varjatud jälgimist - 3-5 objekti puhul. Ühe objekti kallal töötas 5 inimest ja 2 operatiivautot.

Peeti loenguid ka üldpoliitilistel teemadel nagu näiteks olukorrast Poolas jmt.

Veel leidub töövihikutes konspekte Moskva direktiividest nagu "Võitlusest mittetõiste tulude saamise vastu (KGB süsteemis)", "KGB ohvitseride atesteerimisest" (toimus, muuseas, iga nelja aasta tagant), "Agentide ja usaldusaluste isikute riigi piiripunktist ja tollist läbilaskmise korrast" (piiripunkti peab ette hoiatama vähemalt kolm päeva enne isiku saabumist, viimasel peab olema tingimata konkreetne registreeritud ülesanne jne.) jne.

Aga ka igasugu pudi-padi nagu "Kirjanduse nimekiri, mida soovitada agendile konspiratsiooni küsimuses", mis sisaldas 11 Lenini artiklit. Erinevate osakondade ülemate nimed, aukraadid, telefonid jmt.

Enamasti on KGB direktiivdokumendid säilinud vaid töövihikute konspektidena.

Peale "rabocaja tetradide" on säilinud mõned "spetstetradid" ja "spetsbloknoodid" - erivihikud ja eribloknoodid, mis sisult sarnanevad eelkireldatutega, kuid olid ette nähtud rohkem mustandite tarbeks. Arhiivi töötajate poolt on kaustadesse pandud ka ilmselt prügikastist leitud sarnase käekirjaga dokumentide hulgad, mis sisult samuti sarnanevad töövihikutele. Ühest viimasest leidis "Evakueerimisele kuuluvate dokumentide ja toimikute loend" 10 nimetust, ilmselt aastast 1991. See on ainuke teadaolev dokument, mis kinnitab KGB dokumentatsiooni kuhugi evakueerimist.

KGB tsentraalsest juhtimisest annab peale direktiivdokumentide aimu ka 1. osakonna ülema Karinauskase Moskvast käiku 1990. aasta veebruaris kajastav töövihik. Kahepäevaste loengute ajal kõnelesid KGB ülem isiklikult, erinevate osakondade ülemad ja erinevates maades platseeruvad residendid. Juba kujunevas ärevuse situatsioonis anti järgmiseid juhiseid: a) mitteametlike kaastöötajate arvu suurendamine; b) varifirmade loomine; c) enese- ja perede kaitse tugevdamine. Muuseas, kõneall olevatest töövihikutest selguvad andmed kahe Leedu KGB poolt loodud varifirma kohta.

Töövihikutes sisalduva teabe tõepärasuse üle võib vaielda, kuid need on seni ainsad allikad, mis iseloomustavad KGB operatiivtöö "viimaseid päevi". Vahel harva on võimalik neis sisalduvat teavet võrrelda muu säilinud dokumentatsiooniga.

Arvo Pesti

